

ORTA ASYA'DAN ANADOLU'YA İLMİN YOLCULUĞU

Editör

Yakup Koçyiğit & Aitmammat Kariev

KARABÜK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI - 64

E-ISBN: 978-605-9554-60-2

Karabük, Eylül 2021

Orta Asya'dan Anadolu'ya İlimin Yolculuğu

Editörler

Dr. Öğr. Üyesi Yakup KOÇYİĞİT

Dr. Öğr. Üyesi Aitimamat KARIEV

Karabük Üniversitesi Yayın Onayı

Prof. Dr. Refik Polat (Rektör)

Karabük Üniversitesi Yayın Koordinatörü

Prof. Dr. Ufuk Karadavut

İslami İlimler Fakültesi Yayın Onayı

Prof. Dr. Murat Şimşek (Dekan)

İslami İlimler Fakültesi Yayın Komisyonu

Doç. Dr. Tuğrul Tezcan

Doç. Dr. Abdülcebbar Kavak

Dr. Öğr. Üyesi Uğur Gözel

Fakülte 09.09.2021 tarih ve 59048 sayılı Komisyon Kararı

Mizanpaj

Arş. Gör. Oğuz Bozoğlu

Kapak Tasarım

Öğr. Gör. Abdürrahim Topal

Her hakkı saklıdır. Yayıncının izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Kaynak gösterilmek şartıyla iktibas edilebilir.

Eserde yayınlanan yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

İrtibat | Contact

Karabük Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, 78050, Karabük

Karabük Univ. Fac. of Islamic Studies, 78050, Karabük/Turkey

www.karabuk.edu.tr

Tel: (90 370) 418 67 00 Fax: (90 370) 418 93 17

TEFSİR-TE'VİL AYIRIMI ÇERÇEVESİNDE İMAM MÂTÜRÎDÎ'NİN HZ. EBÛ BEKİR'İN İMAMETİNİ DAYANDIRDIĞI AYETLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Hadiye ÜNSAL*

1. Kavramsal Çerçeve: Mâtürîdî ve Tefsir-Te'vil Ayırımı

Bu çalışma Mâtürîdî'nin tefsir-te'vil ayırımı üzerine şekilleneceği için onun bu konudaki görüşlerine değinmek gerekmektedir. Bilindiği gibi tefsir-te'vil ayırımı Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı tefsirinin girizgâhında naklettiği ifadelerle dayandırılır. Buna göre "tefsir" vahye şahit olan sahabenin, "te'vil" ise sonraki dönemdeki âlimlerin (fukaha) anladığı bir faaliyettir.¹ Sahabe Kur'an vahyinin nüzulüne şahitlik eden ve ayetlerin hangi hadise üzerine indiklerini bilen bir nesildir. Bu sebeple sahabe neslinin Kur'an ayetlerine dair açıklamaları/tefsiri büyük önem arz etmektedir. Çünkü tefsir Allah adına tanıklıkta bulunmaktadır. Te'vil ise lafzın taşıdığı muhtemel manalar arasından birini tercih etmektir. Te'vilde, "Allah bu beyanında şunu murad etti" veya "şunu kastetti" şeklinde kesin bir yönlendirme söz konusu değildir. Dolayısıyla tefsir *zû veh-tir* (tek anlamlı) te'vil ise *zû vücûhtur* (birden çok anlamı muhtevidir).² Osmanlı âlimi Kâfiyeci (öl. 879/1474), Ebü'l-Muîn en-Nesefî'ye (öl. 508/1115) atıfla Mâtürîdî'nin eserini söz konusu ayırma uygun düşecek şekilde isimlendirdiğini belirtmekte ve bu çerçevede te'vil kavramını kullandığını ifade etmektedir.³

İmâm Mâtürîdî'nin tefsir-te'vil ayırımından hareketle onun bu ayırımı yapan ilk müellif olduğu yönünde genel bir kabul oluşmuştur.⁴ Ne var ki Mâtürîdî'den önceki dönemlerde de tefsir ile te'vil arasında ayırım bulunduğu dair kanaatler mevcuttur.⁵ "Denildiğine göre te'vil ile tefsir arasındaki fark şudur" (*el-farku beyne't-te'vil ve't-tefsir hüve mâ kile*)⁶ şeklindeki ifadesi de bu ayırımın kendisinden önce var olduğuna işaret etmek-

* Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, nşr. Ahmed Vanhoğlu, müracaa: Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 1/3.

² Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/3.

³ Muhyiddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân el-Kâfiyeci, *Kitabü't-tefsir fi kavâ'idü 'ilmi't-tefsir*, nşr. İsmail Cerrahoğlu (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975), 48.

⁴ Bk. Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâtürîdî", *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, ed. Sönmez Kutlu (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2003), 24; İsmail Çalşkan, "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İmâm Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir İlmindeki Yeri", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2010): 79; Şaban Ali Düzgün, "Mâtürîdî'nin Kur'an Yorum Yöntemi", *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*, ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018), 31; Muhammed İsa Yüksek, "Tefsir Metodolojisinde Anlam Yorum Ayırımının Temelleri", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 (2018), 133.

⁵ Mesela bk. Veysel Gençil, *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2021), 111-116; Çalşkan, "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İmâm Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir İlmindeki Yeri", 75.

⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/3.

tedir.⁷ Diğer taraftan *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'a dair yapılan bazı çalışmalarda Mâtürîdî'nin sahâbeden nakledilen her rivayeti tefsir kapsamında değerlendirmede ifade edilmiştir. Buna göre Mâtürîdî her sahâbenin değil, ayetin inişine şahitlik eden sahâbenin rivayeti- ni "tefsir" olarak nitelendirmiş ve sahâbeden nakledilen rivayetlerin tevatür konumunda bulunması gerektiğini bildirmiştir.⁸ *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'da Mâtürîdî'nin kimi zaman saha- beye atıfla te'vil kelimesini kullanması da bu çerçevede ele alınmalıdır. Zira sahabe tefsir gibi te'vilde de bulunabilmektedir. Dolayısıyla mukaddimedeki belirttiği "tefsir sahâbeye özgüdür" şeklindeki ifadesini, sahâbenin sadece tefsir yaptığı yönünde anlamamak gere- kir. Benzer durum te'vil için de geçerlidir. Buna göre te'vil sadece fukahâyâ değil, aynı zamanda sahâbeye de özgü bir faaliyettir.⁹ Bir değerlendirmeye göre söz konusu ayrıma ilişkin olarak, "Geçmişten farklı söz söylemenin ya da onlara muhalif olmanın bidat gö- rüldüğü bir ortamda Mâtürîdî'nin, düşüncelerini özgürce ifade edebilme adına böylesi bir girişimde bulunduğu ve -rivayetler bağlamında- tefsiri mümkün olan en dar çerçeve- ye hapsetmeye çalıştığı ifade edilmektedir" denmektedir.¹⁰ Tam bu noktada İslâm ilim geleneğinin erken dönemlerinde te'vil kelimesine tefsir anlamı verildiğini ve böylece iki kelimenin birbirinin yerine kullanıldığını da hatırlatmak gerekir.¹¹ Bu çerçevede İbn Kuteybe (öl. 276/889) ve Taberî (öl. 310/923) gibi âlimleri zikretmek yeterlidir.¹²

2. İmamete Dair Bazı Mülahazalar

Mâtürîdî'nin Hz. Ebû Bekir'in imametini ve faziletini dayandırdığı ayetlere geç- meden önce imamet meselesine değinmek gerekir. İmamet, Hz. Peygamber'in vefatın- dan sonra İslâm toplumunun dinî ve siyasî liderliğini üstlenecek kişinin görevini ifade eden bir kavramdır. Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in vefatı üzerine Benî Sâide gölgeliğin- de toplanan Ensar ve Muhacirundan bir grup sahâbî, halifenin tayini konusunda ihtilaf etmiştir. Bu durum Müslümanların siyaseten farklılaşmasına ve köklü tartışmalara se- bep olmuştur. Ehl-i Sünnet'e mensup kimseler imamın/devlet başkanının Müslümanla- rın istişaresi ile belirlenmesi gerektiğini savunurken Şia, Hz. Peygamber'in ardından Hz. Ali'nin (öl. 40/661) halife olması gerektiğini ve bunun naslarla sabit olduğunu ileri sür- müştür.¹³ İmamet çoğu kez hilafet kavramıyla eş anlamlı olarak görülmüştür. Ne var ki Şii âlimler imamet ve hilafet kavramları arasında farklar bulunduğuna dikkat çekmiştir.

⁷ Enes Büyük, "Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vil Ayrımı ve Bunun *Te'vilât*'taki Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1, (2019), 220.

⁸ Bk. Veyse! Gengil, "Mâtürîdî'de Tefsir Te'vil Ayrımı Meselesi", *Diyanet İlmî Dergi* 55 (2019), 806-807; a. mlf., *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı*, 337. Ayrıca bk. Hadiye Ünsal, "Tefsir Disiplininin İlk Evreleri", *İslami İlimlerin Doğuşu ve İlk Tartışmalar*, ed. Metin Özdemir-Mahmut Samar, (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 152-156.

⁹ Büyük, "Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vil Ayrımı ve Bunun *Te'vilât*'taki Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme", 225.

¹⁰ Gengil, "Mâtürîdî'de Tefsir Te'vil Ayrımı Meselesi", 808.

¹¹ Bk. Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Mustafa Dîb el-Buğâ, (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2006), 2/1189.

¹² Bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Te'vil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/27; Hacı Önen, *Taberî Tefsirinin Dirâyet Boyutu*, (Ankara: Araştırma, 2014), 51-54.

¹³ Osman Aydınlı, "Mu'tezile'nin İmamet Nazariyesi: Teori ve Pratik", *Dinî Araştırmalar* 3/7 (2000), 17.

TEFSİR-TE'VİL AYRIMI ÇERÇEVESİNDE İMAM MÂTÜRÎDÎ'NİN HZ. EBÛ BEKİR'İN İMAMETİNİ DAYANDIRDIĞI AYETLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Buna göre “imam” nas ve tayinle belirlenen kimseyken, “halife” Şîî olmayan, nas ve tayin dışındaki yöntemlerle Müslümanların liderliğini üstlenen kişidir.¹⁴

İmamet hakkındaki teorik tartışmalar Şia tarafından başlatılmış, ardından diğer gruplar da bu tartışmaya iştirak etmiştir. Bu çerçevede ilkin görevdeki halifenin meşrû olup olmadığı tartışılmış, bunu “Meşrû halife kimdir, nasıl belirlenir, ne gibi niteliklere sahip olması gerekir?” şeklindeki sorular izlemiştir. Emevî idaresinin ardından Abbâsîler’in iktidara gelmeleri Şia merkezli imâmet tartışmalarını daha da alevlendirmiş ve ilk defa Şîî muhalefetin teorik temellerini ele alan eserler telif edilmeye başlanmıştır.¹⁵

Bilindiği gibi İmâmîyye Şiası’na göre imamet, dinin temel bir ilkesi olup imanla ilgili bir meseledir. Bununla birlikte imamet akden de zorunlu/vacip görülen bir müessesedir. Zira ümmetin dinî ve dünyevî işlerinin yönetilmesi için bir imamın bulunması mutlak zorunluluktur. Nitekim temel dinî metinlerin doğru şekilde anlaşılıp yorumlanması ve dinî ahkâmın muntazam biçimde uygulanması imam sayesinde mümkün olur. Şîî âlimler bu çerçevede Hz. Ali’nin imametinde naslardan delil getirmişlerdir. Sözcü İbnü’l-Mutahhar el-Hillî (ö. 726/1325) Kur’an’dan birçok ayet ile mütevatir addettiği bazı rivayetler nakletmiştir. Buna göre başta el-Mâide 5/55 (velâyet ayeti), el-Mâide 5/67 (tebliğ ayeti), el-Ahzâb 33/33 (tathîr ayeti), Şûrâ 42/23 (mevedde ayeti) ve Âl-i İmrân 3/61 (mübâhele ayeti) ve daha pek çok ayet Hz. Ali’nin imametinde delil teşkil etmektedir. Bunun yanında Kur’an’da geçen “halife, imâm, vâris, velî” vb. birçok kelimeler ve kavramlar Hz. Ali’yle ilişkili olarak izah edilmiştir.¹⁶

Şîî âlimlerin ayet ve hadislerden hareketle Hz. Ali’nin imametini temellendirme argümanlarına Ehl-i Sünnet de karşılık vermiştir. Bu çerçevede Ebü’l-Hasan el-Eş’arî (öl. 324/936), Mâtürîdî, Fahreddîn er-Râzî (öl. 606/1210) gibi Sünnî âlimler Hz. Ebû Bekir’in hilafetinin meşruiyetini temellendirmek maksadıyla konuyu naslarla ilişkilendirmişlerdir.¹⁷ Ebü’l-Hasan el-Eş’arî kelama dair eseri *el-İbâne*’nin son bölümünde imamet meselesini ele almış; önce bazı ayetlerin dolaylı muhtevaları ve ayrıca sahabenin fiilî ittifakıyla Hz. Ebû Bekir’in, ardından Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’nin hilafetlerinin meşrû olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Müellif söz konusu eserinde ashabın tamamı hakkında iyi niyetli ve saygılı olmanın gereği üzerinde durmuştur.¹⁸ Sonuç itibarıyla gerek

¹⁴ Hasan Onat, “Şîî İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummi ve Tûsî’nin Görüşleri Çerçevesinde)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32, (1992), 89.

¹⁵ M. Akif Aydın, “İmâmet [Fıkıh]”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/204.

¹⁶ Mustafa Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet&Şia Polemikleri*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 18, 20-23. Buna benzer bir durum Mehdi’nin ahir zamanda geleceği konusunda da mevcuttur. Bk. Hanefî Şola, “Şîî-İmâmî Tefsirlerde Mehdi’ye Atfedilen Ayetlerin Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri*, ed. Mehmet Tıraşçı vd. (Sivas: CU Matbaası, 2018), 383-394.

¹⁷ Mesela bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr (Mefâtihu’l-ğayb)*, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1981), 1/263; 16/51-54. İbn Hacer el-Heytemî (öl. 974/1567) el-Leyl 92/1-4, 17-21; et-Tevbe 9/40, ez-Zümer 39/33, er-Rahmân 55/46, Âl-i İmrân 3/159, et-Tahrîm 66/4, el-Ahzâb 33/43, Ahkâf 46/15-16, el-Hicr 15/47, en-Nûr 24/22. ayetleri Hz. Ebû Bekir’in fazilet ve imametinde delil göstermiştir. Nakleden: Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet&Şia Polemikleri*, 33.

¹⁸ Enrullah Yüksel, “el-İbâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/254. Benzer yorumlar Mâtürîdî kelâmcısı ve Hanefî fakihî Ebü’l-Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/1100) tarafından da dile getirilmiştir. Pezdevî, Şîî imâmet düşüncesini eleştirirken Hz. Ebû Bekir’in imametinin

Sünnî gerekse Şîî âlimler imamete dair görüş ve yorumlarına naslardan delil aramaya çalışmışlardır.

3. Mâtürîdî'nin Hz. Ebû Bekir'in İmametini ve Faziletini Dayandırdığı Ayetler

Daha önce de belirttiğimiz gibi Hz. Ali'nin ilk halife olması gerektiği konusunda Şîî âlimler ayet ve hadislerden istidlalde bulunmuştur. Benzer şekilde Sünnî âlimler de hilafet/imamet hakkının Hz. Ebû Bekir'in uhdesinde bulunduğu konusunda naslardan deliller sunmuştur. Mâtürîdî de Kur'an'daki bazı ayetlerden hareketle Hz. Ebû Bekir'in hilafetini ve üstünlüğünü delillendirmeye çalışan âlimlerden biridir. Mâtürîdî'nin Hz. Ebû Bekir'in imametini dayandırdığı ayet, "Ey Müminler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah böylelerinin yerine öyle kimseleri getirir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar, müminlere karşı şefkatli ve merhametli, kâfirlere karşı ise son derece sert ve tavizsiz davranırlar. Yine onlar Allah yolunda cihad ederler, ayrıca kendilerine dil uzatanların incitici sözlerine aldırılmazlar. İşte bütün bu sıfatlar Allah'ın bahşettiği bir lütf ve üstünlüktür. Allah bu lütfü dilediğine/layık gördüğüne bahşeder. Allah'ın lütfü bol, ilmi sınırsızdır." mealindeki el-Mâide 5/54'tür.¹⁹

Mâtürîdî'ye göre bu ayet Hz. Ebû Bekir'in imametine işaret etmektedir. Şöyle ki, Hz. Peygamber'in vefatını müteakiben Araplar irtidat etmiş ve bu kimselerle Hz. Ebû Bekir savaşmıştır.²⁰ Mâtürîdî bu iddiasını Hasan-ı Basrî'den (öl. 110/728) naklettiği bir rivayetle tekid eder. Buna göre ayetteki, "Allah böylelerinin yerine başka kimseleri getirir." ifadesinden maksat Hz. Ebû Bekir ve arkadaşlarıdır.²¹ Tam bu noktada ridde hadiselerinin Hz. Peygamber dönemi sonrasında gerçekleştiği; bu sebeple söz konusu ayeti nüzulünden sonraki bir hadise ile irtibatlandırmanın mümkün olmayacağı söylenebilir. Ne

sahihliği üzerinde durur. Ona göre Hz. Ebû Bekir'in imametini konusunda sahabenin bir icmâsı bulunmaktadır. Nitekim Ebû Ubeyde b. Cerrah (ö. 18/639) ve Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'e biat etmiştir. Daha sonra sahabenin tamamı da ona biat etmiştir. Pezdevî, sahabilerin bu konudaki icmasını bir hüccet olarak görmektedir. Hz. Ali'nin biat etmediği ve imanın batıl olduğu konusunda ise Pezdevî'nin görüşü şu şekildedir: "Hz. Ali açık olarak değil, gizli olarak biat etmiştir. Bu durum Hz. Fatıma vefat edinceye kadar böyle devam etmiştir. Hz. Fatıma vefat edince de Hz. Ali aleni olarak Ebû Bekir'e biat etmiştir." Ne var ki Hz. Ali'nin biatı gizli olmamıştır. Sadece Hz. Ali, Fedek arazisi meselesinden dolayı Hz. Ebû Bekir'e kırgın olan eşi Hz. Fâtıma'yı üzmemek için onun vefatına kadar biat etmeyi ertelemiş ve hilâfet probleminin çözümünün kendisi dışında cereyan ettiği için kırgınlık duyduğu ileri sürülmüştür. Gerçekten de Hz. Ali, Ebû Bekir'e halife olduktan altı ay sonra Hz. Fâtıma vefat edince biat etmiştir. Bu iktibas için bk. Süleyman Çam-Muhammed Sefa Öngüç, "Mâtürîdilikte İmâmet/Devlet Başkanlığı Anlayışı (Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî ve Ebû'l-Muin en-Neseî Örneği)", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 11/2 (2020), 657.

¹⁹ الله سَيَبِلُ فِي بُجَاهَتِهِ عَلَى أَعْرَِّ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى أَدَلَّةٍ وَجُحُوتِهِ يُجِبُهُمْ بِقَوْلِ اللَّهِ بِأَيِّ فَمَسَّوَتْ بَيْنَهُ عَنْ مَنُكُمُ يَرْتَدُّ مَنْ أَمَنُوا الَّذِينَ آيَهَا يَا عَلِيمٍ وَاسِعٍ وَاللَّهُ يَشَاءُ مَنْ يُؤْتِيهِ اللَّهُ فَضْلًا ذَلِكَ لِأَنَّ لَوْمَةَ جَاحُونَ وَلَا

²⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 4/254.

²¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, (Kahire: Dâru Heçr, 2001), 8/519, 524. Hasan-ı Basrî'ye isnat edilen rivayetlere bakıldığında, rivayetlerden sadece birinde ayetin bu kısmıyla ilgili olarak Hz. Ebû Bekir ve onu destekleyenler hakkında indiği, diğer rivayetlerde ise ayette kastedilen kişinin Hz. Ebû Bekir ve onu destekleyenler olduğu ifadelerine yer verildiği görülmektedir. Bu nedenle Hasan-ı Basrî'nin sözü, bu ayetin ilk muhatabının kim olduğu, yani "Ey İman edenler!" kısmıyla değil, mürtedlerin yerine Allah'ın getireceği topluluğun kim olduğu ile ilgilidir. Bk. Yusuf Ağkuş, "Hz. Ebû Bekir'in Hilâfetinin Kur'an'a Dayandırılması: Râzî'nin Mâide 54. Âyete Yaptığı Tefsir Özelinde", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (2021), 368.

TEFSİR-TE'VİL AYRIMI ÇERÇEVESİNDE İMAM MÂTÜRÎDÎ'NİN HZ. EBÛ BEKİR'İN İMAMETİNİ DAYANDIRDIĞI AYETLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

var ki bu mesele gelenekte, "i'caz" ile çözülmeye çalışılmıştır. Kurtubî'nin (öl. 671/1273) ifadesiyle bu ayet gaybî bir bildirimde bulunmak suretiyle, bir taraftan Kur'an'ın icazını diğer taraftan ise Hz. Peygamber'in mucizesini göstermektedir. Zira Kur'an henüz gerçekleşmemiş ve fakat gelecekte vuku bulacak olan bir hadiseden söz etmektedir.²² Benzer bir izah Hanefî mezhebinin önemli âlimlerinden biri olan Neseî' de (öl. 710/1310) de mevcuttur. Ona göre mezkûr ayet Hz. Peygamber'in nübüvvetinin delilidir. Zira bu ayetle Hz. Peygamber gelecekte ortaya çıkacak bir hadiseyi önceden bildirmektedir. Bunun yanında ilgili ayet Hz. Ebû Bekir'in halife olacağının ispatı için de delil teşkil etmektedir.²³

Mâtürîdî el-Mâide 5/54. ayeti nüzul sonrası dönemdeki hadiselerle ilişkilendirmeye devam eder ve "Ey Peygamber, arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki: 'Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız ya kendileriyle savaşacaksınız yahut Müslüman olacaklar. Bu çağrıya uyarsanız Allah size güzel bir karşılık verecek, daha önce olduğu gibi geri durursanız sizi acı bir şekilde cezalandıracak.'" mealindeki el-Feth 48/16. ayetin de Hz. Ebû Bekir'in imametini işaret ettiğini söyler. Çünkü sahabeyi irtidat edenlere karşı savaşmaya Hz. Ebû Bekir davet etmiştir.²⁴ Mâtürîdî'nin ilgili ayeti nüzul döneminden sonraki siyasî hadiselerle ilişkilendirerek te'vil yaptığı söylenebilir. Zira el-Feth 48/16. ayetin bağlamı müminler umre yolculuğu için Mekke'ye doğru hareket ederken Hudeybiye mevkiinde engel ile karşılaşmaları neticesinde öldürülmek korkusuyla arkada kalan bedevilerle ilgilidir.²⁵ Ne var ki bu bilgiyi nakleden Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/767) bile söz konusu ayetin Hz. Ebû Bekir'in hilafetini tekid ettiğini bildirmekten geri duramamıştır.²⁶

Bu kısa istitrattan sonra yeniden konuya dönecek olursak, Mâtürîdî söz konusu izahlarına gelebilecek muhtemel itirazları sıralar ve bu çerçevede sahabeyi mürtedlerle savaşmaya davet eden kişinin Hz. Peygamber olmasının mümkün ve muhtemel olacağı yönünde bir itiraz ifadesi serdedir. Böyle bir itiraza, "Artık siz benimle birlikte asla sefere çıkamayacaksınız. Yine siz benimle birlikte hiçbir düşmana karşı savaşamayacaksınız." mealindeki et-Tevbe 9/83. ayetle cevap verileceğini bildirir. Buna göre mürtedlerle savaşmaya Hz. Peygamber'in davet etmiş olması ve onların da bu daveti kabul etmeleri imkânsızdır, çünkü et-Tevbe 9/83. ayette Allah, onların Hz. Peygamber'le birlikte asla sefere çıkamayacaklarını bildirmektedir.²⁷

Mâtürîdî söz konusu kişinin Hz. Ali olabileceği yönündeki itiraza da yanıt verir: "Ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar" mealindeki el-Feth 48/16. ayet kendilerinden cizye alınmayan Arap müşrikleriyle savaşan kimselerin özelliklerine atıfta bulunmaktadır. Hz. Ali ise müşrik Araplarla değil, müslüman âsilerle savaşmıştır. Hz.

²² Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2006), 8/51. Benzer bir yorum Fahreddin er-Râzî tarafından da dile getirilmiştir. Bk. Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir (Mefâtihu'l-ğayb)*, 12/22.

²³ Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Neseî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, nşr. Yusuf Ali Bedevî, (Beyrut: Dâru'l-Kelime't-Tayyib, 1998), 1/454.

²⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 4/254.

²⁵ Bk. Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, nşr. Abdullah Mahmûd eş-Şehhâte, (Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 2002), 4/72.

²⁶ Bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/73.

²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 4/254.

Peygamber'in vefatını müteakiben irtidad eden kimselerle ise Hz. Ebû Bekir savaşmıştır. Dolayısıyla bu ayet Hz. Ebû Bekir'in imametinin sahih olduğunu göstermektedir.²⁸

Mâtürîdî'ye göre el-Mâide 5/54'teki, "Onlar Allah yolunda cihad ederler, ayrıca kendilerine dil uzatanların incitici sözlerine aldurmazlar." şeklindeki beyanlarda da Hz. Ebû Bekir'in imametine dair delil bulunmaktadır. Allah ayette mürtedlerle savaşanları övmektedir. Eğer Hz. Ebû Bekir Hz. Ali'nin imamet hakkını gasp etmiş veya hakkı olmadığı halde o makamı ele geçirmiş olsaydı bu ayette kendisinden övgüyle bahsedilmesi mümkün olmazdı. İşte bütün bu beyanlar Râfizilerin iddialarını çürütmektedir. "Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır"²⁹ şeklindeki rivayetlere gelince, bu ve benzeri rivayetler Hz. Ali'nin hilafeti talep ettiği ve bunun için savaştığı dönemle ilgilidir. Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir döneminde hilâfetin kendi hakkı olduğunu bilmesi ve sonra bu talebinden vazgeçmesi ihtimali yoktur; çünkü bu durumda üzerindeki ilâhî hakkı yok etmiş olurdu. Hz. Ali'nin o dönemde sükût edip talepte bulunmaması, hilafetin kendisinin değil, Hz. Ebû Bekir'in hakkı olduğunu gösterir.³⁰ Mâtürîdî, el-Mâide 5/55. ayetin tefsirinde de Şîa'nın Hz. Ali'nin hilafetine dair ileri sürdüğü bazı iddialara cevap verir. Ona göre "Kim Allah'ı, elçisini ve müminleri gerçek dost edinirse bilsin ki böyleleri Allah'ın taraftarlarıdır ve mutlaka galip gelecek olanlar da onlardır." mealindeki el-Mâide 5/55. ayet de Şîa'nın iddia ettiği gibi Hz. Ali'yle değil, Hz. Ebû Bekir ile ilgilidir.³¹

Mâtürîdî'nin el-Mâide 5/54. ayetin tefsirine benzer izahlar Fahreddîn er-Râzî tarafından da ifade edilmiştir. Ona göre bu ayet Hz. Ebû Bekir hakkında nazil olmuştur. Ayetin Hz. Ebû Bekir ile ilgili olduğuna dair iki delil mevcuttur. Delillerden ilkinе göre bu ayet, mürtedlerle ilgilidir. İrtidat edenlerle savaşma görevini Hz. Ebû Bekir üstlenmiştir. Bu ayetle Hz. Peygamber'in kastedilmiş olması mümkün değildir. Çünkü onun irtidat edenlerle savaşması söz konusu değildir. Ayetteki "Allah böylelerinin yerine öyle kimseleri getirir ki (fe-sevfe ye'tillâhu bi-kavmin)" ifadesi hâle değil, istikbale yöneliktir. Dolayısıyla ayette kastedilen topluluğun söz konusu hitap nazil olurken mevcut olmaması gerekmektedir. Kısacası mezkûr ayet Hz. Ebû Bekir'le ilgilidir ve Hz. Ebû Bekir'in imametinin sahih olduğuna delalet etmektedir.³²

İlginçtir, Sünnî âlimlerin Hz. Ebû Bekir'in imametini temellendirdiği ayet olan el-Mâide 5/54, Şîî âlimler tarafından da Hz. Ali'nin imametine delil gösterilmiştir. İmâmiyye Şîasi'nin önde gelen müfessir, fakih ve âlimlerinden Tûsî (öl. 460/1067) ve Tabersî'nin (öl. 548/1154) el-Mâide 5/54. ayete dair izahları bu kabildendir.³³ Benzer şekilde "[Ey Müminler!] Sizin gerçek dostlarınız sadece Allah, O'nun elçisi ve Allah'ın emirlerine boyun eğerek namazlarını kılan, zekâtlarını veren müminlerdir."³⁴ mealindeki el-Mâide 5/55. ayette geçen *velî* kelimesi ve *vellezîne âmenû* ibaresi de Hz. Ali'ye işaret etmektedir.

²⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 4/254-255.

²⁹ İbn Mâce, "Mukaddime", 11.

³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 4/255; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. S. Kemal Sandıkçı, (İstanbul: Ensar, 2020), 4/262-263.

³¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 4/260.

³² Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir (Mefâtihu'l-ğayb)*, 12/23-24.

³³ Bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen et-Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'an*, nşr. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî, Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, ts.), 3/555-556; Ebû Ali Eminüddîn (Eminü'l-İslâm) el-Fazl et-Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsîru'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Murtazâ, 2006), 3/294.

³⁴ رَاكِعُونَ وَهُمْ الرَّحْمَةُ وَيُؤْتُونَ الصَّلَاةَ يُتِمُّونَ الدِّينَ أَمَّنُوا وَالدِّينَ وَرَسُولَهُ اللَّهُ وَيُؤْتِكُمْ إِنَّمَا

TEFSİR-TE'VİL AYRIMI ÇERÇEVESİNDE İMAM MÂTÜRÎDÎ'NİN HZ. EBÛ BEKİR'İN İMAMETİNİ DAYANDIRDIĞI AYETLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

İlgili ayetin başındaki *innemâ* edatı velayetin Hz. Ali'ye mahsus olduğunu göstermektedir.³⁵

Buraya kadar aktardığımız bilgilerden de anlaşılacağı üzere mezkûr âlimlerin el-Mâide 5/54. ayeti imamet/hilafet ile ilişkilendirerek izah etmeleri tam bir anakronizm örneğidir. Kanaatimizce tarihsel süreçte ortaya çıkan meseleleri Kur'an'ın meselesi zannetmek, dolayısıyla vahyin nüzulünden sonra görülen sorunları doğrudan doğruya Kur'an'a hamletmek isabetli bir yaklaşım olmasa gerektir. Çünkü böyle bir yaklaşım, Kur'an'ı konuşmadığı bir mesele hakkında konuşurmak gibi bir sonuçla neticelenir.³⁶ Nitekim ilgili ayete yüklenen anlam ayetin metin içi ve metin dışı bağlamından oldukça uzaktır. Ayetin metin-dışı bağlamına dair bilgi veren Mukâtil b. Süleyman'a göre "Ey müminler! Sizden kim dininden dönerse..." ifadesi Uhud savaşında Müslümanların hezimetle uğraması ve bu yenilginin bazı Müslümanları kuşkuya düşürüp birtakım sözler sarf etmesiyle ilgilidir.³⁷ Süddî'nin, ayetin Ensar hakkında nazil olduğuna dair ifadesi bu rivayeti destekler mahiyettedir.³⁸ İbn Atiyye'ye (öl. 541/1147) göre ayetin başındaki *yâ eyyühellezîne âmenû* ifadesi nüzul sırasındaki Müslümanlar ve münafıklara yönelik bir hitaptır. Bu izaha göre ayete verilen anlam, bağlamla örtüşmektedir. Nitekim bazı müfessirlerce de ifade edildiği gibi "Ey insanlar!" şeklindeki Kur'an hitapları Mekke halkına yöneliktir. Seksen küsur yerde zikredilen "Ey iman edenler!" (*yâ eyyühellezîne âmenû*) hitabı da Medine'deki Müslümanlara yöneliktir.³⁹

Tam bu noktada Gazâlî'nin (öl. 505/1111) *el-Mustasfâ* adlı fıkıh usûlü eserindeki şu ifadelerine de değinmek gerekir. "Ayettekte *yâ eyyühellezîne âmenû*", "*yâ eyyühe'l-mü'minûn, yâ eyyühe'n-nâs*" gibi muhatap siygasıyla belirtilen her hüküm, Hz. Peygamber'in zamanında mevcut olanlara yönelik bir hitaptır. Bu hitabın sonraki nesiller için de ispat edilmesi, Hz. Peygamber zamanında sabit olan her hükmün kıyamete kadar her mükellef hakkında geçerli olduğunu gösteren ilave bir delille mümkündür. Şayet böyle bir delil olmasaydı, salt lafız bunu [mezkûr hitapların tüm herkesi kapsadığı] gibi bir manayı gerektirmezdi.⁴⁰

Buna mukabil Dahhâk (öl. 105/723), Muhammed b. Kâb el-Kurazî (öl. 108/726 [?]) ve Katâde'ye (öl. 117/735) göre ilgili ayetteki hitap kıyamete kadar gelecek olan bütün Müslümanları kapsamaktadır.⁴¹ Hatta ayetin kıyamet gününe kadar kâfirlerle cihad edecek bütün kişileri kapsadığı da söylenmektedir.⁴² Fıkıh usûlünde "*el-ibretü bi-umûmi'l-lafz lâ bi-husûsi's-sebeb*" (nüzul sebebinin hususiliğine değil, lafzın umumiliğine itibar edilir) prensibi fehvasınca klasik tefsirlerde söz konusu ayetin Hz. Ebû Bekir ve mürtedlerle ilişkilendirilmesi "kaçınılmaz" olmaktadır. İlgili ayetin lafzında irtidat eden kimse-

³⁵ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, 3/ 558-561; Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 3/295-297.

³⁶ Hadiye Ünsal, *Erken Dönem Mekki Surelerin Tahlihi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 443-444.

³⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, 1/485.

³⁸ Bk. Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 8/52.

³⁹ Bk. Ahmed b. Muhammed es-Sâvî, *Hâşiyetü's-Sâvî ale'l-Celâleyn*, (Beyrut 2006), 1/21.

⁴⁰ İmam Gazâlî, *el-Mustasfa: İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, çev. Yunus Apaydın, (Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994), 2/123.

⁴¹ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, nşr. er-Rehhâle el-Fârûk, (Beyrut, Dâru'l-Hayr, 2007), 3/196.

⁴² Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 8/53.

lerden bahsedilmesi de söz konusu yorumu benimseyenlerin lafzı umuılaştırmasını kolaylaştırmaktadır.

Ne var ki ayetin metin içi bağlamı böyle bir anlamaya asla müsaade etmemektedir. Zira el-Mâide suresinin 12-86. ayetleri büyük ölçüde Yahudiler ve Hristiyanlarla ilgili ayetlerden müteşekkildir. 51. ayette müminlerin Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeleri bildirilir. Ayetin, Müslümanlara karşı düşmanlık besleyen Medine Yahudilerini dost edinen bazı müminler hakkında nazil olduğu anlaşılmaktadır.⁴³ 52-53. ayetlerde kalplerinde nifak hastalığı olan kimselerin müşriklerle yapılacak bir savaşta başlarına bir felaket gelmemesi için Yahudi ve Hristiyanlarla iş birliği yaptıklarından bahsedilmekte ve onların bütün yaptıklarının boşa gittiği bildirilmektedir. 54. ayette Uhud savaşı sonrası veya Medine dönemindeki sıkıntılı günlerde karşılaşılan zorluklar nedeniyle tereddütler yaşayan bazı müminler, münafıklar gibi din değiştirip düşmanın safına geçmeleri konusunda ikaz edilmektedir.⁴⁴ Bunun yanında aynı ayette dininden dönen kimselerin yerine gelen müminlerin özellikleri sıralanmaktadır. Surenin 55. ayetinde müminlerin gerçek dostlarının Yahudiler, Hristiyanlar veya müşrikler değil, sadece Allah, O'nun elçisi ve Allah'ın emirlerine tam anlamıyla kulluk edip namaz kılan, zekât veren kimseler olduğu bildirilmektedir.⁴⁵ Bazı çalışmalarda da isabetle belirtildiği gibi ayetlerin birbiriyile olan münasebeti oldukça belirgin olmasına rağmen 54. ayeti siyak ve sibakiyla ilişkilendirmemek, vahyin nüzul bağlamını göz ardı etmek, dahası ilgili ayeti Hz. Peygamber'in vefatından sonra yaşanan siyasî meselelerle irtibatlandırıp ve dinî bir mesele gibi ele alıp izah etmek "tefsir" değil, aşırı "te'vil" olsa gerektir.⁴⁶

İmam el-Mâtürîdî'nin Hz. Ebû Bekir'in faziletine delil gösterdiği ayetlere gelince, bu çerçevede ilkin "Biz vaktiyle Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'ı peygamber olarak gönderdik. Şuayb onlara şöyle dedi: "Ey kavmim! Allah'ı layıkınca tanıyıp yalnız O'na kulluk/ibadet edin. Çünkü sizin O'ndan başka gerçek ilahınız/tanrınız yoktur. Alışverişlerinizde ölçüp tartarken hile yapmayın. Şimdi sizi bolluk ve refah içinde görüyorum; ama sizi çepeçevre kuşatacak bir günün azabına uğramanızdan endişe ediyorum." mealindeki Hüd 11/84. ayete değinmek gerekir. Ayetteki kardeş ifadesinden hareketle "Râfiziler'in Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin soy itibariyle kardeş oldukları ve bu sebeple Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'den daha üstün olduğu iddiasını tenkid eden Mâtürîdî'ye göre fazileti gerektiren husus soydaşlık/kardeşlik değil, dostluktur. Nitekim Hz. Peygamber, "Eğer Allah'tan başka birini dost edinecek olsaydım, Ebû Bekir'i dost edinirdim"⁴⁷ buyurmuştur.⁴⁸ Mâtürîdî et-Tevbe 9/40.⁴⁹ ve el-Hadîd 57/19.⁵⁰ ayetleri de Hz. Ebû Bekir'in faziletine/üstünlüğüne delil

⁴³ Bk. Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, (Riyad: Dâru'l-Meymân, 2005), 347.

⁴⁴ Ağkuş, "Hz. Ebû Bekir'in Hilâfetinin Kur'an'a Dayandırılması", 369.

⁴⁵ el-Mâide suresinin içeriğine dair bk. M. Kâmil Yaşaroğlu, "Mâide Süresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003); 27/404.

⁴⁶ Ağkuş, "Hz. Ebû Bekir'in Hilâfetinin Kur'an'a Dayandırılması", 369.

⁴⁷ Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 6.

⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 7/216-217.

⁴⁹ "Allah yolunda savaşa çıkarak Peygamber'e yardım etmezseniz bilin ki Allah ona mutlaka yardım edecektir. Tıpkı kâfirler/müşrikler onu yurdundan sürüp çıkardıkları zaman yardım ettiği gibi. Hani Peygamber [Mekke'den Medine'ye hicret sırasında Sevr dağındaki bir] mağaraya sığınan iki kişiden biri iken yanındaki dostunu, "Tasalanma; çünkü Allah bizimle beraber!" diyerek teselli etmişti."

⁵⁰ "Allah'a ve peygamberlerine yürekten inananlar var ya, işte onlar rablerinin katında, sıddık ve şehit kimseler mertebesindedirler."

TEFSİR-TE'VİL AYRIMI ÇERÇEVESİNDE İMAM MÂTÜRÎDÎ'NİN HZ. EBÛ BEKİR'İN İMAMETİNİ DAYANDIRDIĞI AYETLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

gösterir.⁵¹ Bütün bu yorumlar dört halife döneminde yaşanan hadiselerle birlikte düşünüldüğünde siyasî meselelerin nasları anlayıp yorumlamadaki etkisi ortaya çıkacaktır.⁵²

Değerlendirme ve Sonuç

Hız. Peygamber'in vefatının ardından devlet başkanının kim olacağı meselesi (imamet) Müslümanlar arasında çeşitli ihtilafların başlamasına sebep olmuştur. Şia Hz. Peygamber'in vefatından sonra imamet Hz. Ali'ye ve onun soyundan gelen Ehl-i Beyt'e ait olduğunu ileri sürmüş ve bu hakkın gasp edildiğini iddia etmiştir. Dahası bazı Şii âlimler bu iddiayı naslarla ilişkilendirmeye çalışmıştır. Ehl-i Sünnet'e mensup âlimler de aynı yolu izlemiş ve benzer mukabele bulunmuştur. Bu âlimlerden biri de Mâtürîdî'dir. Mâtürîdî tefsirinin mukaddimesinde tefsir-te'vil ayrımı yapan ve bağlamsal anlam ile yorumlama arasındaki farka dikkat çeken bir âlim olmasına rağmen eserinde bazı ayetleri Hz. Ebû Bekir'in imametine/hilafetine istidlal olarak göstermekte ve böylece bağlamsal anlamı aşırıp aşırı te'vil/yorum yapmaktadır. Burada şu hususu özellikle belirtmek gerekmektedir ki Mâtürîdî'nin Hz. Ebû Bekir'in imametiyle ilgili izahlarını "tefsir" olarak nitelendirdiğine dair bir durum söz konusu değildir. Ancak gerek fıkıh usulündeki "el-ibretü bi-umûmi'l-lafz lâ bi-husûsi's-sebeb" (sebebinin hususiliğine değil, lafzın umumiliğine itibar edilir) ilkesi, gerekse mezhebî algının yorumda belirleyici olması Mâtürîdî'yi aşırı "te'vil"e iletmiştir, denilebilir. Gerçi Mâtürîdî'nin el-Mâide 5/54. ayete yönelik izahlarındaki kesin üslubundan ve ihtimal bildirecek ifadelere yer vermemesinden hareketle "tefsir" tanımına muvafakat ettiği de söylenebilir.

Diğer taraftan Reşîd Rızâ'nın (öl. 1935), "Eğer Kur'an'da imamet hakkında bir nas bulunsaydı sahabe o hususta ihtilaf etmezdi ve birbirlerine karşı delil olarak o nassı kullanırlardı. Böyle bir şey de nakledilmemektedir."⁵³ şeklinde isabetle belirttiği gibi Kur'an'da imamete dair bir ayet mevcut değildir. Zira imamet meselesi naslardan istidlalde bulunabilecek bir konu değildir. Hâl böyle iken gerek Şii gerekse Sünnî âlimler kendi siyasi iddialarını delillendirmek maksadıyla imamet meselesini ayetlerle temellendirmeye çalışmış ve hatta bu konu kelim kitaplarında itikâdî bir mesele gibi ele alınmıştır. Ancak burada Mâtürîdî'nin kelâmla ilgili eseri *Kitâbü't-Tevhîd*'de imâmet konusuna yer vermeyişinin altını çizmek gerekir. Mâtürîdî'nin tefsirinde bazı ayetleri Hz. Ebû Bekir'in imametine delil göstermesine rağmen kelâmla ilgili müstakil eserinde bu konuyu -ki bu konu Sünnî birçok kelim kitabında sem'iyât kapsamında işlenmiştir- ele almaması önemi haizdir. Ne var ki *Te'vilâtü'l-Kur'an*'da bazı ayetleri mezhebî kabullerden kaynaklanan siyasi ihtilaflardan bağımsız okuyamamış ve Kur'an metnini lafız merkezli referans olarak kullanmaktan istinkâf edememiştir.

KAYNAKÇA

Abduh, Şeyh Muhammed-Reşîd Rızâ, Muhammed. *Menâr Tefsiri: Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm Tefsiru'l-Menâr*. Çev. Rahmi Yaran-Mehmet Erdoğan. İstanbul: Ekin Yayınları, 2011.

⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 6/363; 14/355.

⁵² Bu konuda bk., Nihat Uzun, *Hicri II. Asırda Siyâset-Tefsir İlişkisi*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011), 155-259.

⁵³ Şeyh Muhammed Abduh-Muhammed Reşîd Rızâ, *Menâr Tefsiri: Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm Tefsiru'l-Menâr*, çev., Rahmi Yaran-Mehmet Erdoğan, (İstanbul: Ekin Yayınları, 2011), 6/581.

Ağkuş, Yusuf. "Hz. Ebû Bekir'in Hilâfetinin Kur'an'a Dayandırılması: 'Râzî'nin Mâide 54. Âyete Yaptığı Tefsir Özelinde". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (2021).

Aydın, M. Akif. "İmâmet [Fıkıh]". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Aydınlı, Osman. "Mu'tezile'nin İmamet Nazariyesi: Teori ve Pratik". *Dinî Araştırmalar* 3/7 (2000).

Büyük, Enes. "Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vîl Ayrımı ve Bunun Te'vilât'taki Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1, (2019).

Çalışkan, İsmail. "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İmam Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'an'ın Tefsir İlmindeki Yeri." *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2010).

Çam, Süleyman- Öngüç, Muhammed Sefa. "Mâtürîdilikte İmâmet/Devlet Başkanlığı Anlayışı (Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî ve Ebû'l-Muîn en-Nesefî Örneği)". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 11/2 (2020).

Düzgün, Şaban Ali. "Mâtürîdî'nin Kur'an Yorum Yöntemi". *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*. Ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.

Fahreddin er-Râzî. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *et-Tefsîru'l-kebir (Mefâtihu'l-ğayb)*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.

İmam Gazâlî. *el-Mustasfa: İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*. Çev. Yunus Apaydın. Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994.

Gengil, Veysel. *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkâmı*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2021.

Gengil, Veysel. "Mâtürîdî'de Tefsir Te'vîl Ayrımı Meselesi", *Diyanet İlmî Dergi* 55 (2019).

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib. *el-Muharrerü'l-vecîz*. Nşr. er-Rehhâle el-Fârûk. Beyrut, Dâru'l-Hayr, 2007.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. Nşr. M. Fuad Abdülbâkî. Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

Kâfiyeci, Muhyiddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân. *Kitabü't-teysîr fi kavâ'idî 'ilmi't-tefsîr*. Nşr. İsmail Cerrahoğlu. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975.

Kutlu, Sönmez. "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî." *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*. Ed. Sönmez Kutlu. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2003.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*. Nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2006.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*. Ed. Yusuf Şevki Yavuz. Çev. S. Kemal Sandıkçı. İstanbul: Ensar, 2020.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. nşr. Ahmed Vanlıoğlu. Müracaa: Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010.

**TEFSİR-TE'VİL AYRIMI ÇERÇEVESİNDE İMAM MÂTÜRÎDÎ'NİN HZ. EBÛ BEKİR'İN İMAMETİNİ
DAYANDIRDIĞI AYETLER ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. Nşr. Abdullah Mahmûd eş-Şehhâte. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 2002.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. Nşr. M. Fuad Abdül-bâki. İstanbul: Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*. Nşr. Yusuf Ali Bedevî. Beyrut: Dâru'l-Kelîmu't-Tayyib, 1998.

Onat, Hasan. "Şii İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî ve Tûsî'nin Görüşleri Çerçevesinde)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32, (1992).

Önen, Hacı. *Taberî Tefsirinin Dirâyet Boyutu*. Ankara: Araştırma, 2014.

Öztürk, Mustafa. *Tefsirde Ehl-i Sünnet&Şia Polemikleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.

Sâvî, Ahmed b. Muhammed. *Hâşiyetü's-Sâvî ale'l-Celâleyn*. Beyrut 2006.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Nşr. Mustafa Dîb el-Buğâ. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2006.

Şola, Hanefi. "Şii-İmâmî Tefsirlerde Mehdi'ye Atfedilen Ayetlerin Değerlendirilmesi". *Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri*. Ed. Mehmet Tıraşçı vd. Sivas: CU Matbaası, 2018.

Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. Nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru Hecr, 2001.

Tabersî, Ebü Ali Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl. *Mecma'u'l-beyân fi tefsîru'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Murtazâ, 2006.

Tûsî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Hasen. *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. Nşr. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Uzun, Nihat. *Hicri II. Asırda Siyâset-Tefsir İlişkisi*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.

Ünsal, Hadiye. *Erken Dönem Mekki Surelerin Tahlihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.

Ünsal, Hadiye. "Tefsir Disiplininin İlk Evreleri". *İslami İlimlerin Doğuşu ve İlk Tartışmalar*. Ed. Metin Özdemir-Mahmut Samar. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed. *Esbâb'ün-Nüzûl*. Riyad: Dâru'l-Meymân, 2005.

Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Mâide Süresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Te'vil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Yüksel, Emrullah. "el-İbâne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Yüksek, Muhammed İsa. "Tefsir Metodolojisinde Anlam Yorum Ayrımının Temelleri". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 (2018).

Özet

Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusu Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî (öl. 333/944), Hanefî mezhebinin önemli âlimlerinden biridir. İmam Mâtürîdî İslam ilim tarihinde mütekellim, müfessir ve fakih kimliğiyle meşhur olmuş ve kelâma dair *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eseriyle tanınmış bir âlimdir. Bunun yanında Mâtürîdî dirayet ağırlıklı tefsir literatürünün ilk örneklerinden biri sayılan *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eseriyle özellikle Türkiye ilahiyat akademiasında son zamanlarda hakkında çok çalışma yapılan bir şahsiyettir.

Bu çalışma İmam Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı tefsirinde Hz. Ebû Bekir'in (öl. 13/634) imameti/hilafetiyle irtibatlandırıldığı ayetleri tefsir-te'vil ayrımı çerçevesinde ele almayı hedeflemektedir. Bilindiği gibi tefsir-te'vil ayrımı Mâtürîdî tarafından nakledilen ifadelere dayandırılır. Buna göre tefsir sahabeye ait, te'vil ise fukahâya ait bir faaliyet olarak tanımlanır. Bu tanıma göre tefsirin "bağlamsal anlam"a, te'vilin ise "yorumlama"ya tekabül ettiği söylenebilir. Nitekim Mâtürîdî de tefsir kelimesine yüklediği anlamla Kur'an'ın nüzul ortamında ifade ettiği ilk manasına dikkat çekmektedir. Bununla birlikte *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'da birçok ayeti Kur'an'ın nüzul sürecinden sonra ortaya çıkan bazı meseleler ile ilişkilendirerek izah etmekte ve böylece "te'vil" yapmaktadır. Kaldı ki eserinin adını da bu hassasiyete uygun biçimde *Te'vilât* diye isimlendirmiştir. Çalışmada Mâtürîdî'nin tefsir-te'vil ayrımında ortaya koyduğu meşhur tefsir tanımı ile Hz. Ebû Bekir'in imameti/hilafetine ve/veya onun üstünlüğüne işaret ettiğini ileri sürdüğü ayetleri açıklama tarzı arasında örtüşme veya ayrışma olup olmadığı hususu ele alınacaktır. Ayrıca *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'da Hz. Ebû Bekir'in hilafetine ve/veya onun üstünlüğüne delil gösterilen ayetler taranacak ve konunun merkezinde Mâtürîdî'nin el-Mâide 5/54. ayete yönelik izahları yer alacaktır. Bunun yanında et-Tevbe 9/40, Hûd 11/84 ve el-Hadîd 57/19 gibi ayetlere de atıfta bulunulacaktır.

The Distinction Between Exegesis (Tafsir) and Commentation (Ta'wil): A Study on the Verses on Which Imam al-Mâtürîdî Bases Abû Bakr's Imamate

Abstract

Abû Mansûr Muhammed b. Mahmûd al-Samarqandî (d. 333/944), the founder of the Mâtürîdiyya sect, is one of the significant scholars of the Hanafi sect. Imam Mâtürîdî is a scholar in the history of Islamic science who became famous for a theologian (mutaqallim), interpreter (mufassir) and jurist (faqih), and is known for his *Kitâb al-Tawhîd*. Besides that, Mâtürîdî and his commentary entitled *Ta'wilât al-Qur'ân* - one of the earliest tafsir bi al-ra'y (bi-al dirayah) examples of the exegetical literature- have broadly been studied in Turkish theology academia especially in recent years.

This study aims to discuss the verses related to Abû Bakr's (d. 13/634) caliphate in Imam al-Mâtürîdî's *Ta'wilât al-Qur'ân* in terms of the distinction between tafsir and ta'wil. As it is known, the distinction between tafsir and ta'wil is based on Mâtürîdî's writings. According to this distinction, tafsir is the process of interpretation particularly by the companions whereas ta'wil is done by the fuqaha. Therefore it is appropriate to say that tafsir means "contextual meaning" while ta'wil stands for "commentation." As a matter of fact, Mâtürîdî also explains the word tafsir as the first and original meaning of the Qur'an in the context of its revelation. However, he explains in his *Ta'wilât al-Qur'ân* many verses by associating them with some issues that emerged after the revelation of the Qur'an, thus making "ta'wil." Moreover, he gave the title *Ta'wilât* to his work in accordance with this understanding. In this study, it will be discussed whether Mâtürîdî's

**TEFSİR-TE'VİL AYRIMI ÇERÇEVESİNDE İMAM MÂTÜRÎDÎ'NİN HZ. EBÛ BEKİR'İN İMAMETİNİ
DAYANDIRDIĞI AYETLER ÜZERİNE BİR İNCELEME**

well-known definition of tafsir contradicts or not with his commentation on the verses that he claims pointing to Abû Bakr's caliphate and/or his superiority. The verses considered evidence for Abû Bakr's caliphate and/or his superiority in *Ta'wilât al-Qur'an* will be scanned and in this context, the way Mâturîdî understands and interprets verses such as al-Maidah 5/54, at-Tawbah 9/40, Hüd 11/84 and al-Hadid 57/19 will be analyzed.